

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárás szélsőségei jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyókák		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSságAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon

Molnár Ernő

3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban

Magyarország mai ipara különböző korszakok **egymásra rétegződő fejlődésének** eredménye, ahol a mindenkori változásoknak jelentős alakítói voltak a korábbi korszakokból örökölt adottságok.

Az **iparosodás** már a 19. század elején is a modernizáció egyik **kulcskérdésének** számított (Kossuth Lajos: „Ipar nélkül a nemzet félkarú óriás.”). Az ipari forradalom kibontakozásáról ugyanakkor majd csak a **dualizmus** korának **Magyarországn** beszélhetünk. Az agrárjellegű, a birodalom belső munkamegosztásába élelmiszerek szállítójaként betagozódó magyar gazdaság egyrészt kihasználta a Monarchia kívülről védett piacán (és a dinamikus hazai piacon) kínálkozó lehetőségeket, másrészt az **állam iparpártolási lépésekkel** támogatta is a főként az élelmiszeripar, illetve a fém- és gépipar növekedését eredményező iparosodást. Miután azonban ez a folyamat Budapest második fővárossá fejlesztésére irányuló lépésekkel (monocentrikus vasúthálózat, nagyvárosi infrastruktúra) is párosult, a gyáripár térszerkezetében kiemelkedő szerepet játszott a **főváros agglomerációja**. Vidéken a **szénmedencékhez** kötődő iparosodás formált iparvidékeket (Északi-középhegység, Dél-Erdély), melyeken kívül néhány nagyobb város (például Pozsony, Temesvár, Győr) ipara vált számottevővé. A korszak öröksége egy jellemzően **agrár-ipari gazdasági szerkezet**, mely néhány innovatív iparágat (villamosgépgyártás, műszeripar, gyógyszergyártás) is képes volt felmutatni; másrészt a feldolgozóipar erős főváros-központúsága: utóbbi következménye, hogy az I. világháború után változó környezetben az ipari kapacitások nagy részét a trianoni Magyarország örökölte.

A magyar ipar **nyersanyagellátása** és **piacai** a két világháború között **bekorlátozódtak**, miközben továbbra is sújtotta a félperiféria hagyományos tökehiánya és technológiaiimport-igénye. A szembenállásra épülő geopolitikai környezetben a magyar gazdaságpolitika fontos pillérei voltak a fogyasztási cikkek előállítását célzó **importpótló iparosítás**, továbbá a **hadiipar fejlesztésére** irányuló törekvések (pl. győri program): utóbbi főként a fém- és gépipar, illetve a vegyipar növekedéséhez járult hozzá. A **külföldi működőtőke** új iparágakat (szénhidrogénipar, alumíniumipar) is teremtett, melyek az ország szövetségi kapcsolatainak megfelelően mindinkább a német hadigazdaság

igényeinek rendelődtek alá. A továbbra is agrár-ipari jellegű gazdaságban megmaradt a **gyáripár főváros-központúsága**, de egyre **több szénmedence** ipara vált jelentőssé. Az Északi-középhegységben a vas- és acélipar, míg a Dunántúli-középhegységben az alumínium- és a vegyipar húzóereje érvényesült. Győr mellett Székesfehérvár is jelentős ipari központtá vált, és kőolajbányászata révén Zala is felkerült az iparosodó térségek listájára. Nem kedveztek a továbblépésnek a **két vesztes világháborúval** együtt járó emberi veszteségek, jóvátételi kötelezettségek, illetve – különösen a második világháborúban – a nemzeti vagyon nagyarányú pusztulása sem.

A második világháború után a Szovjetunió befolyási övezetébe került Magyarország **államszocialista** ²⁷¹**rendszerében** – a Kárpát-medence több más régiójához hasonlóan – a gazdaság (így az ipar is) gyakorlatilag állami tulajdonba és bürokratikus irányítás alá került (tervezés). A **kettős függés** kialakuló viszonyrendszerében politikai-katonai oldalon a Szovjetunió, míg gazdasági oldalon továbbra is a fejlett tőkés országok dominanciája érvényesült. Utóbbi bizonyítéka, hogy – az 1950-es évek belső erőforrások kizsákmányolására és jövedelmek szélsőséges újraelosztására épülő gazdaságfejlesztésének kudarca után – a liberalizálódó Kádár-rendszer **nemzetközi hitelek** felvételével és **nyugati technológia** importjával igyekezett iparfejlesztési céljait elérni. E kettősség a kapcsolatok szerkezetében is érvényesült: míg **nyugatra** főként mezőgazdasági és könnyűipari termékek vagy alapanyagok, félkész termékek kerültek kiszállításra, addig – a megkötött szakosodási megállapodásoknak köszönhetően – a nagyobb hozzáadott értéket tartalmazó gép- és vegyipari termékek fő felvevőpiacává, egyszersmind a magyar ipar nyersanyag- és energiaellátójává a **Szovjetunió** lépett elő. Az 1960-as években Magyarország **ipari-agrár gazdasággá** vált, majd az 1970-es években a szekunder szektorban foglalkoztatottak száma már csökkenésnek is indult. A működő szocializmus viszonyai között ugyanakkor **növekedett a magyar ipar lemaradása** a nemzetközi élvonaltól, mely különösen a világgazdasági korszakváltás idején vált feltűnővé. A hazai adottságokhoz kevésbé alkalmazkodó iparszerkezet technológiai és munkaszervezési elmaradásokkal párosult, s ez magas fajlagos nyersanyag- és energiaigényt, gyakran versenyképtelen áron előállított termékeket és komoly környezetterhelést eredményezett.

Az **államszocialista korszak iparfejlődése** legalább két jól elkülönülő szakaszra osztható Magyarországon. Az 1950-es évek „kézivezérléssel” irányított **tervutasításos**

---

²⁷¹ Államszocializmus – politikai irányzat, amely a termelő javának az állam által való birtokbavételével, de a proletariátus osztályharca nélkül akarja megvalósítani a szocializmus gazdasági rendjét.

gazdasága²⁷² bezárkózó volt, a belső erőforrások átcsoportosítására épített, nagymértékben preferálta az ipar, azon belül a nehézipar és a termelőeszközök gyártásának fejlesztését. Az 1960-as évek második felétől a **tervgazdaság irányítása lazult** (Új Gazdasági Mechanizmus), a nagyvállalatok önállósága növekedett. A nemzetközi kapcsolatok a keleti és a nyugati országok irányába is bővültek. A külföldi hitelekre és technológiára épített iparfejlesztés vesztett nemzetgazdasági súlyából, miközben eltolódott a korszerűbb iparágak és fogyasztási cikkek gyártása irányába. Az 1980-as évek gazdasági reformjai nyomán megjelentek az ún. „második gazdaság” részét képező, hiánygazdaság kínálta piaci résekre specializálódó vállalkozási formák is. Az 1950-es éveket Budapest, a középhegységi szénmedencékre épülő „**ipari tengely**” és az agrártérségek egy-egy nagyobb városának iparfejlesztése jellemezte. Az 1960-as évektől teret nyerő, agrárjellegű térségek közép- és kisvárosait is elérő **dekoncentrált iparosítás** háttérében az energiagazdaság szénhidrogénekre váltása, a kevésbé energiaigényes iparágak erősödése, valamint a szabad munkaerő telepítő tényezőként történő felértékelődése állt. Bár a folyamatot állami ösztönzőkkel is segítették (üzemek kitelepítése Budapestről a szelektív iparfejlesztés jegyében, iparosítás támogatása az elmaradott agrártérségekben), ezek hatékonyságáról megoszlanak a vélemények. Az ipari központokból irányított **többtelephelyes vállalatok** terjeszkedése nyomán az ágazat regionális egyenlőtlenségei ugyan csökkentek, de az így kialakult **részlegipar** a központok döntéseitől függött és minőségi paramétereiben is jelentős lemaradást mutatott az anyavállalatoktól. Miskolc számított a legnagyobb vidéki ipari koncentrációnak, míg iparirányító szerepét tekintve Győr következett a főváros után.

A **piacgazdasági átalakulás**, a transzformációs válságból, a külkereskedelem liberalizációjából és a keleti blokk felbomlásából fakadó bel- és külföldi piacvesztés, továbbá a központi támogatások leépülése (utóbbi az eladósodott állam bekorlátozódó anyagi mozgásteréből is adódott), a **szocialista nagyipar válságához** és felbomlásához vezetett. Magyarország – a korszakra jellemző neoliberális paradigma jegyében – a gazdasági szerkezetváltás felgyorsítása érdekében Kelet-Közép-Európában az elsők között állt rá a **külföldi működőtőke** nagyarányú bevonására építő, **exportorientált növekedési modellre**. Ez állami támogatással (infrastrukturális feltételek megteremtése, közvetlen anyagi támogatások) a világpiacon termelő versenyképes iparágak megerősítését célozta. A modell a szerkezetváltás gyors előrehaladását, az ipari kibocsátás erős növekedését eredményezte,

---

²⁷² Tervutasításos gazdaság (vagy tervgazdálkodás) jellemzője, hogy a vállalatok, és a termelési tényezők túlnyomó része az állam tulajdonában van és a vállalatoknak nincs önálló döntési lehetőségük a termelést illetően.

egyszersmind a főváros agglomerációján kívüli térben – az ipari leépülés és újraiparosodás időben is változó eredőinek megfelelően – meghatározó szereplővé tette a szekunder szektort a területi egyenlőtlenségek alakításában. Magyarországon az **ipar** értékteremtésben és foglalkoztatásban játszott **szerepe a legnagyobbak között** van Európában: 2018-ban a bruttó hozzáadott érték és foglalkoztatás 25%-át (építőiparral együtt 30%-át) adta. A külföldi működőtőkére épített nemzetközi termelési hálózatokba kapcsolódás és növekedés ugyanakkor komoly **szerkezeti kihívásokat** is eredményez, melyek kezelése meghatározza a modell sikerességét.

3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete

A magyar ipar markáns szerkezeti átalakulásokon ment keresztül az elmúlt három évtizedben. A szocialista rendszer leépítése az **állami ipar magánosítását** jelentette, mely kezdetben szabályozatlanabb, majd mindinkább szabályozott keretek között, viszonylag gyorsan megvalósult: az 1990-es évek második felében már meghatározó a magántőke, az állam a szektor részleges privatizációjával ²⁷³még a stratégiainak számító energiagazdaság egy részét is értékesítette. A családi ezüst eladogatását meghatározta az eladósodott állam adósságszolgálati kényszere. Néhány szomszédos országgal ellentétben, Magyarországon kezdettől jelentős szerepet játszott a privatizáció külföldi tőkebefektetők bevonására irányuló gyakorlata. Ez az érintett cégek tőkeinjekcióra és technológiaiimportra épülő versenyképesség-növelését célozta, azonban számos esetben a felvásárolt magyar cég bezárását (tehát a külföldi szereplő piacvásárlását) eredményezte. A privatizáció mellett a külföldi működőtőke zöldmezős gyáralapításai és a hazai vállalkozók új ipari cégei is a magántőke súlyának növekedését hozták.

A tulajdonosi szerkezet változásával átalakult az ipari vállalatok jellemző nagyságrendje is. A **nagyvállalati struktúra felbomlott**: a nagyvállalatok szétesése vagy feldarabolása (decentralizált privatizációja) és újonnan indított vállalkozások révén dominánssá váltak a mikro-, kis- és középvállalkozások. Az ipar privatizációjával együtt e szervezeti átalakulás egyik következménye az lett, hogy nagyon kevés olyan magyar nagyvállalat maradt, mely legalább egy-egy iparágban nemzetközi szintű szereplővé válhatna, és eljátszhatná a „nemzeti bajnok” vagy a nemzetközi termelési hálózatokba kapcsolódás szempontjából fontos stratégiai beszállító/integrátor szerepét. A legnagyobb magyar vállalatnak tekinthető, részben állami tulajdonban lévő MOL²⁷⁴, a kelet-közép-európai gyógyszeripar egyik zászlóshajójának

²⁷³ Privatizáció – magánosítás, az állam tulajdonát képező vagyontárgy magánkézbe adása.

²⁷⁴ MOL – Magyar Olaj- és Gázipari Nyrt.

számító Richter, a járműipar ma is jelentős szereplőjeként ismert győri Rába, továbbá az elektronikai iparban érdekelt székesfehérvári Videoton felelnek meg talán leginkább e paramétereknek.

Végül a szerkezetváltás az **ágazati struktúra nagyarányú változását** is magával hozta. Ez – elsősorban a bányászat leépülésével összefüggésben – nemcsak a feldolgozóipar arányainak növekedését eredményezte, de azon belül is jelentős strukturális átrendeződésekhez vezetett. Az 1990-es évek legnagyobb vesztesének a hazai erőforrásokra csekély mértékben építkezni képes és erős technológiai lemaradást is mutató (tehát a globalizálódó gazdaság körülményei közepette nem versenyképes) anyag- és energiaigényes nehézipar tekinthető. A 2000 utáni újabb átstrukturálódás ugyanakkor – az erősödő globális verseny és az emelkedő helyi termelési költségek hatására – az élőmunka-igényes könnyűipar nagyarányú leépülését eredményezte. A külföldi beruházások által stabilizált iparágak közül kiemelkedik a gépgyártás, amelynek két ágazata – az **elektronikai ipar** és a **járműgyártás** – a megújulás zászlóvivőivé váltak. Az egymáshoz is szorosan kapcsolódó ágazatok (Magyarországon jelentős a járműelektronikai cégek szerepe) a 2000-es évek elején fej-fej mellett már a legnagyobb termelési értéket állították elő. Későbbi fejlődésük azonban elvált egymástól: a járműipar – szektoron belüli közel 30%-os termelési és 16%-os foglalkoztatási súlyával – a feldolgozóipar legjelentősebb szereplőjévé vált, míg az elektronikai ipar ugyan a második helyet foglalja el termelési érték tekintetében, de foglalkoztatási szerepe szerényebb, illetve mindkét mutató tekintetében gyengült 2008 után. Az abszolút súlyukban domináns gépipari ágazatok mellett növekvő jelentőségű a járműiparhoz is ezernyi szállal kötődő gumi- és műanyagipar, illetve fémipar, továbbá a gyógyszeripar. A másik oldalon egy sor súlyából vesztő hagyományos iparágat láthatunk: közülük a relatív szerepvesztése ellenére is egyik legfontosabb iparágának számító élelmiszeripar emelhető ki. A változó ágazati szerkezet a magyar ipar tényezőintenzitási létrán történő feljebb lépését, magasabb hozzáadott értéket képviselő szektorok és termékek irányába tolódását tükrözi (3.2.3.2.1 táblázat).

A külföldi működőtőke által vezérelt nemzetközi termelési hálózatokba integrálódás ipar megújulásában játszott meghatározó szerepét jól mutatja a **kivitel növekvő aránya** (3.2.3.2.1. ábra). A feldolgozóipar exportrátája – azaz az export aránya a szektor összes árbevételében – már az ezredfordulón is elérte a 60%-ot, s ez a 2010-es évek második felére 70% fölé növekedett. Jelentősek ugyanakkor a **differenciák az egyes iparágak között**: az elektronikai ipar értékesítésének több mint 95%-a, a járműipar bevételének 90%-a export, másrészt viszont a kőolaj-feldolgozó ipar értékesítésének alig harmadát, az élelmiszeripar bevételének 40%-át teszi ki a kivitel. Az alacsonyabb exportrátákkal bíró, hazai szereplők

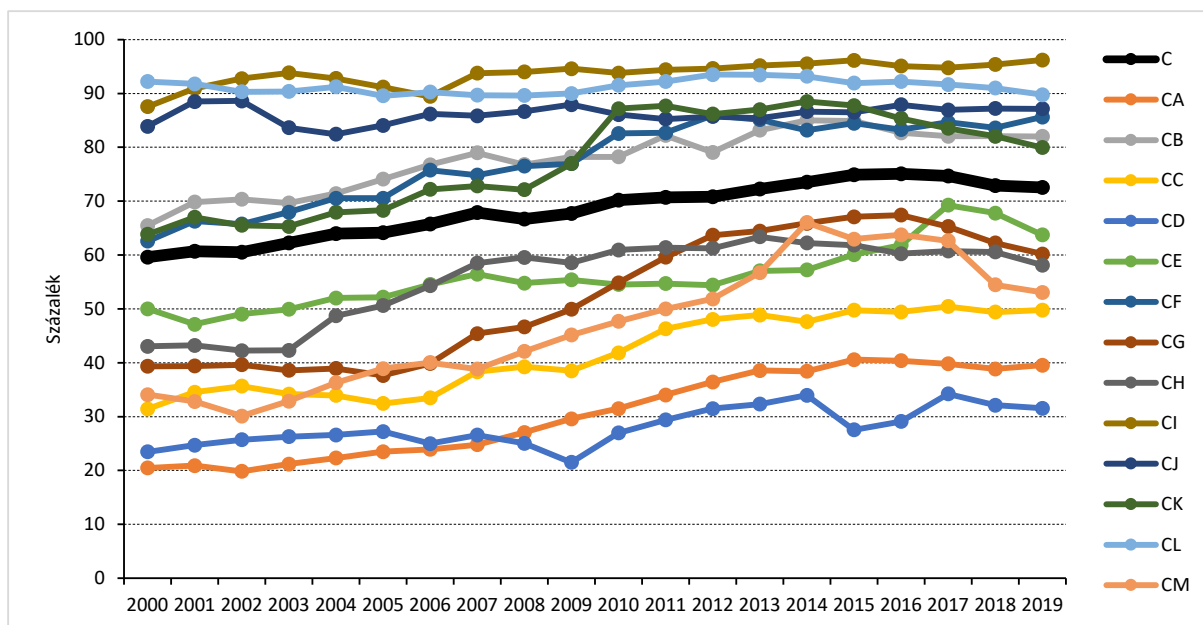
nagyobb súlyát felmutató iparágaknál is jellemző a kivitel arányának növekedése, amit támogat az EU közös piacán elmélyülő munkamegosztás. **Magyarország kivitelének** nagy részét **iparcikkek** adták 2019-ben: az áruexport közel 90%-a gép és szállítóeszköz, illetve feldolgozott termék. Az élelmiszer-, ital- és dohánytermékek (7%) jelentős része is ipari termék, miközben a szolgáltatásexport az áruexport alig több mint 15%-át jelenti.

3.2.3.2.1. táblázat. A magyar feldolgozóipar ágazati szerkezetének dinamikája (forrás: KSH)

	Termelési érték (2019)			Alkalmazásban állók (2019)		
	a 2000. évi érték %-ában	feldolgozóipar %-ában	milliárd HUF	a 2000. évi érték %-ában	feldolgozóipar %-ában	fő
CA	104,0	10,7	3 539	77,5	13,6	97 377
CB	64,8	1,3	418	29,9	5,4	38 227
CC	168,9	3,4	1 138	75,4	6,1	43 532
CD	90,8	4,6	1 513	44,8	0,8	5 799
CE	132,1	5,0	1 641	70,0	2,1	15 090
CF	169,1	2,8	911	120,3	2,4	17 221
CG	254,6	8,9	2 947	131,5	11,3	80 695
CH	143,8	8,2	2 696	118,5	13,1	93 601
CI	305,9	12,1	3 996	68,3	6,7	48 095
CJ	160,6	5,2	1 717	83,1	7,1	50 867
CK	442,7	5,6	1 856	123,9	8,1	58 027
CL	400,7	29,0	9 579	196,5	15,9	113 673
CM	326,0	3,3	1 085	181,0	7,3	51 862
C összesen	214,4	100,0	33 035	93,3	100,0	714 065

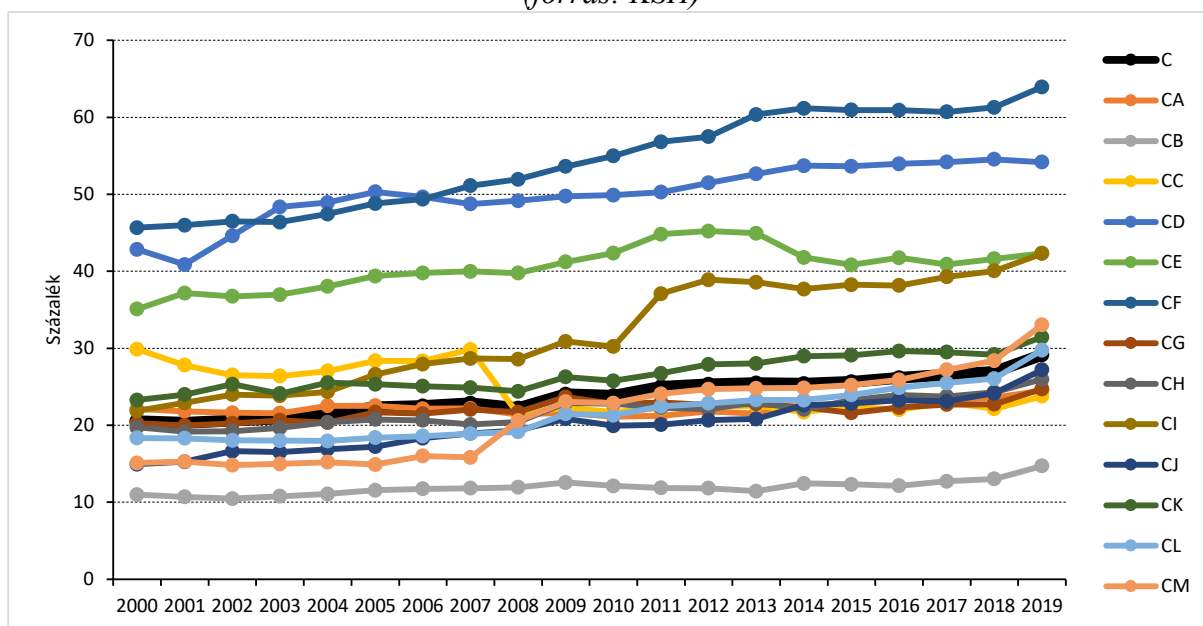
C: Feldolgozóipar; CA: Élelmiszer, ital, dohánytermék gyártása; CB: Textília, ruházat, bőr és bőrtermék gyártása; CC: Fafeldolgozás, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység; CD: Kocszgyártás, kőolaj-feldolgozás; CE: Vegyi anyag, termék gyártása; CF: Gyógyszergyártás; CG: Gumi-, műanyag és nemfém ásványi termék gyártása; CH: Fémalapanyag és fémfeldolgozási termék gyártása; CI: Számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása; CJ: Villamos berendezés gyártása; CK: Gép, gépi berendezés gyártása; CL: Járműgyártás; CM: Egyéb feldolgozóipar.

Magyarország külföldi működőtőke-importra épülő ipari szerkezetváltása a hasonló helyzetű félperiferikus gazdaságokra jellemző **duális struktúra** kialakulását eredményezte. A tőkeerős, fejlett technológiát és kedvező humán háttérrel felmutatni képes, exportorientált külföldi nagyvállalatok jelenléte – erős hazai tulajdonú nagyvállalati szektor híján is – a magyar kis- és középvállalkozások tökeszegénységével, technológiai és humán elmaradásaival, illetve mérsékelt exportjával párosul. A külföldi vállalatoktól elvárt, tudás- és technológiatranszfer formájában jelentkező pozitív hatások a két szektor közötti gyenge kapcsolatok, a hazai beszállítói hálózatok viszonylagos fejletlensége miatt kevésbé tudnak érvényesülni. Nem meglepő, hogy a Magyarországon megtelepült külföldi vállalatok **helyi beszállítói háttérének** erősítése, **területi beágyazódásuk** elősegítése ma is fontos gazdaságpolitikai célkitűzés.

C: Feldolgozóipar; CA: Élelmiszer, ital, dohánytermék gyártása; CB: Textilia, ruházat, bőr és bőrtermék gyártása; CC: Fafeldolgozás, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység; CD: Kocszgyártás, kőolaj-feldolgozás; CE: Vegyi anyag, termék gyártása; CF: Gyógyszergyártás; CG: Gumi-, műanyag és nemfém ásványi termék gyártása; CH: Fémalapanyag és fémfeldolgozási termék gyártása; CI: Számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása; CJ: Villamos berendezés gyártása; CK: Gép, gépi berendezés gyártása; CL: Járműgyártás; CM: Egyéb feldolgozóipar.

3.2.3.2.1. ábra. Az exportráta iparágak közötti különbségei a magyar feldolgozóiparban (export értéke az összes árbevétel százalékában) (forrás: KSH)

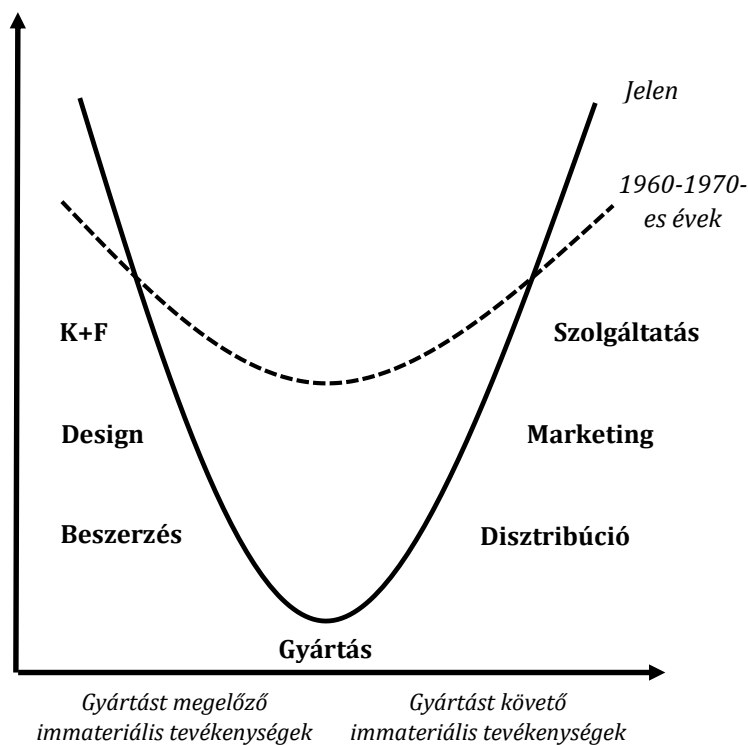

C: Feldolgozóipar; CA: Élelmiszer, ital, dohánytermék gyártása; CB: Textilia, ruházat, bőr és bőrtermék gyártása; CC: Fafeldolgozás, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység; CD: Kocszgyártás, kőolaj-feldolgozás; CE: Vegyi anyag, termék gyártása; CF: Gyógyszergyártás; CG: Gumi-, műanyag és nemfém ásványi termék gyártása; CH: Fémalapanyag és fémfeldolgozási termék gyártása; CI: Számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása; CJ: Villamos berendezés gyártása; CK: Gép, gépi berendezés gyártása; CL: Járműgyártás; CM: Egyéb feldolgozóipar.

3.2.3.2.2. ábra. Szellemi alkalmazásban állók aránya a magyar feldolgozóiparban (az összes alkalmazásban álló százalékában) (forrás: KSH)

A külföldi leányvállalatok ma a magyar feldolgozóipar teljesítményének nagyobbik feléért felelősek. Egyes iparágakban az árbevétel akár 80–95%-a is e cégeknek köszönhető: ilyen a húzóágazatok közé tartozó gépgyártás összes ágazata, de különösen az elektronikai ipar és a közúti jármű-gyártás, továbbá a kohászat és fémipar, illetve a bőr- és cipőipar. Ez a magyar ipar nagyarányú **külső függőségét** mutatja, hiszen teljesítményének meghatározó része olyan szereplőktől származik, akiknek **sorsáról nem helyben döntenek**. Az ezredforduló után érkező első, vállalatbezárásokról szóló hírek, majd a 2008. évi globális gazdasági válság során mutatott vállalati reakciók jelzik e függő növekedési modell veszélyeit. Bár Magyarország mind a válság előtt, mind az azóta eltelt időszakban összességében haszonélvezője volt az európai ipar területi átrendeződéseinek, ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a jövőben is folytatódik a trend.

Ez a függőség a Magyarországon végzett ipari **tevékenységek szerkezetére** is hatással van. A hazai tulajdonú (vagy legalább irányítású) nagyvállalatok hiánya hátrányos a magyar ipar kutatási-fejlesztési-innovációs tevékenysége és a helyi hozzáadott érték szempontjából. A termelési hálózatokban elfoglalt pozíció így ugyanis alapvetően a külföldi nagyvállalatok helyi leányvállalataikkal kapcsolatos stratégiai (Magyarországra helyezett funkciói), illetve a korlátozott erőforrásokkal rendelkező hazai kis- és középvállalkozások képességei (termelési hálózatokban betöltött szerepei) mentén alakul. Jól mutatja ezt a **szellemi alkalmazottak** iparáganként eltérő aránya. Míg iparági sajátosságaikból adódóan, illetve nemzetközi szinten aktív, **stratégiai funkciókat** is birtokló hazai nagyvállalataiknak köszönhetően a gyógyszeripar és a kőolaj-feldolgozás szellemi foglalkoztatása arányaiban meghaladja az 50%-ot, a külföldi leányvállalatokkal és külföldi irányítású termelési hálózatokba integrálódott hazai kis- és középvállalkozásokkal jellemezhető élőmunka-igényes könnyűiparban ez a mutató csupán 15% körül alakul. Pozitív fejlemény, hogy a feldolgozóipar egészét tekintve a szellemi alkalmazottak aránya 20%-ról közel 30%-ra növekedett az ezredforduló óta (3.2.3.2.2. ábra).

3.2.3.2.3. ábra. A hozzáadott érték ipari értékláncok menti megoszlását mutató mosolygörbe (forrás: Molnár 2021)

Magyarország – Kelet-Közép-Európa más országaihoz hasonlóan – **gyártó gazdasággá** vált a rendszerváltás után, ahol a termelésen túlmutatató funkciók ma is korlátozott mértékben vannak jelen. Ez azért érinti hátrányosan Magyarország gazdaságának globális centrum térségeihez viszonyított felzárkózási esélyeit, mert – a hozzáadott érték ipari értékláncon belüli megoszlását modellező mosolygörbe szerint – a gyártó funkció képviseli a legkisebb hozzáadott értéket és potenciális jövedelemszerzési lehetőséget (3.2.3.2.3. ábra).

3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége

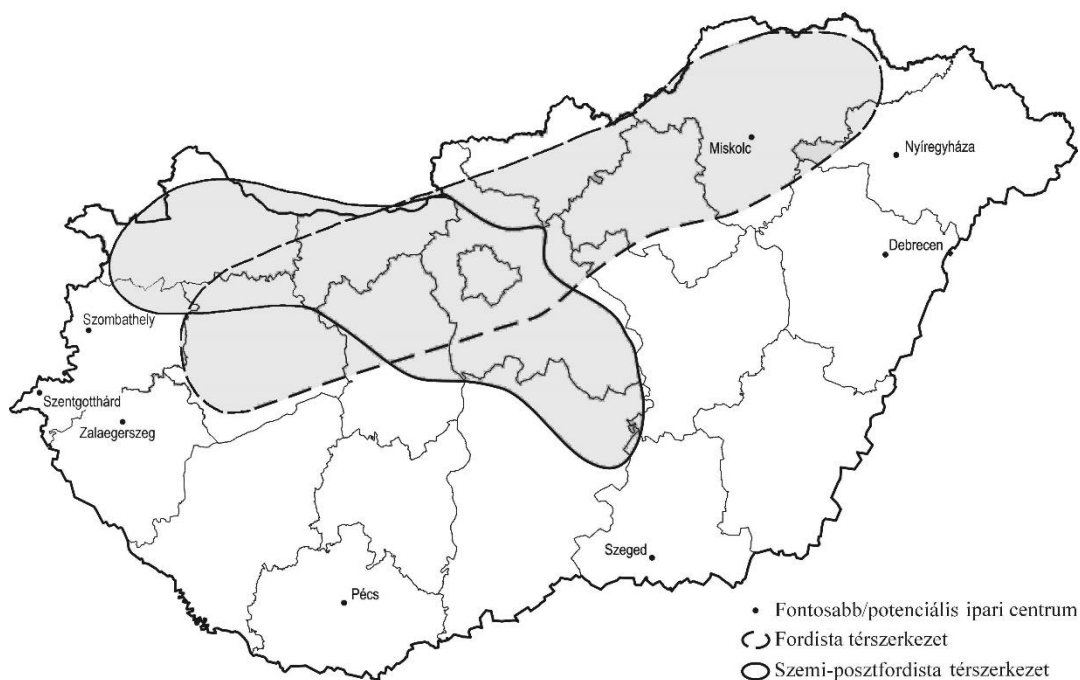
A rendszerváltás a magyar ipar térbeliségére is jelentős hatást gyakorolt. Egyrészt különbségek mutatkoztak az **örökölt ipar leépülésének mértékében**: előbb az anyag- és energiaigényes iparágaktól függő nehézipari térségek kerültek különösen rossz helyzetbe, majd azok a régiók, ahol az ezredforduló után leépülő élőlátás-igényes iparágak jelentős arányban voltak jelen. Másrészt az állami beruházásokhoz kapcsolódó iparfejlesztés korábbi korszaka után a **külföldi működőtőke uralkodóvá válása** két ponton is változást hozott. A korlátozott erőforrásokra épülő, inkább térbeli kiegyenlítésre törekvő állami iparfejlesztéshez képest a külföldi működőtőke anyagi lehetőségei nagyobbak, illetve telephelyválasztásában nem jelenik meg szempontként a területi egyenlőtlenségek csökkentése. Harmadrészt a

feldolgozóipari beruházásokban megnyilvánuló ipari dinamika kiegészül az **építőipar** jelentős különbségeket mutató **teljesítményével**: utóbbi ágazat az iparosodott megyékben szerepelt többnyire a legkisebb aránnyal, míg a budapesti agglomeráció, illetve néhány kevésbé iparosodott, de jelentős beruházásokat – például gyorsforgalmi úthálózati fejlesztéseket – megvalósító megyében átlag feletti súlya volt. 2000–2018 között az építőipari bruttó hozzáadott érték és foglalkoztatás a főváros és a megyék többsége esetében átlagosan **10–20% közötti arányt** képviselt a szekunder szektor összevont mutatóján belül.

Az 1990-es években **korábban nem látott különbségek** alakultak ki az egyes megyék ipari-építőipari **dinamikájában**, miközben az ágazat megújulása elsősorban az észak-dunántúli megyékre koncentrált. Ezt az állapotot rögzíti az alábbi ipari térszerkezeti modellábra (3.2.3.3.1. ábra). A 2000-es években a korábbi „ipari tengely” keleti szárnyán (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves) is mindinkább megfigyelhető az újraiparosodás folyamata, illetve a közép-magyarországi régiót övező két alföldi megye (Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok) is az újraiparosodó megyék közé került (3.2.3.3.2.-3.2.3.3.3. ábra). A változások az ipar hagyományos **észak-déli különbségeinek** kiújulását mutatják. A rendszerváltás utáni gazdaságfejlesztés általánosan alkalmazott eszközévé vált **ipari parkok** ²⁷⁵dinamikája is tükrözi e területi különbségeket: a legsikeresebb ilyen létesítmények Esztergomban, Győrben, Komáromban, Mórton, Székesfehérváron, Szombathelyen, valamint Tatabányán működnek, míg Kelet-Magyarországon ipari területeinek fejlődése alapján Hatvan, Jászberény, Kecskemét, Miskolc, Nyíregyháza, Tiszaújváros, illetve – az eddig megvalósult, valamint folyamatban lévő beruházások révén – mindinkább Debrecen látszik kiemelkedni a mezőnyből.

---

²⁷⁵ Ipari park – legalább 20 hektár alapterületű, infrastruktúrával ellátott, termelő és szolgáltató tevékenységnek helyet adó, „Ipari Park” címmel rendelkező terület.

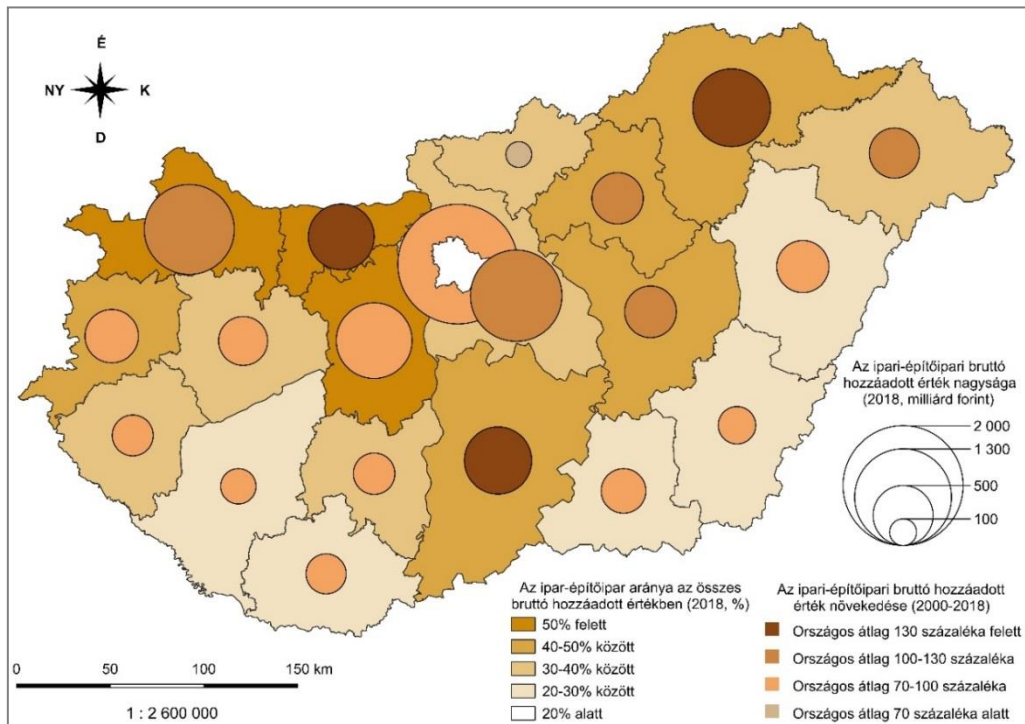
3.2.3.3.1. ábra: Az ipar térszerkezetének változása az 1990-es évtizedben
(forrás: Kiss 2010)

Budapest ugyan a 2010-es évek végén is a **legnagyobb ipari központ** Magyarországon mind a bruttó hozzáadott érték, mind az alkalmazásban állók száma alapján, de jóval a rendszerváltás előtt kezdődött pozícióvesztése az elmúlt évtizedekben is folytatódott. Elsősorban a képzett munkaerőre (gyógyszeripar!), illetve a helyi piac kiszolgálására épülő iparágakban volt képes megtartani gyártó szerepét: az iparágak többségében legfeljebb iparirányító funkciói jelentősek. Az ipar-építőipar súlya a főváros GDP²⁷⁶-jében és foglalkoztatásában éppen csak eléri a 15%-ot. A főváros térségét célzó külföldi (ipari) tőkebefektetések haszonélvezője **Pest megye**, mely a szekunder szektor értéktermelése és foglalkoztatása alapján is második helyen áll (3.2.3.3.2.-3.2.3.3.3. ábra). Mindkét területi egységről kijelenthető, hogy az **építőipar** figyelembevételével **erősebbek** pozícióik.

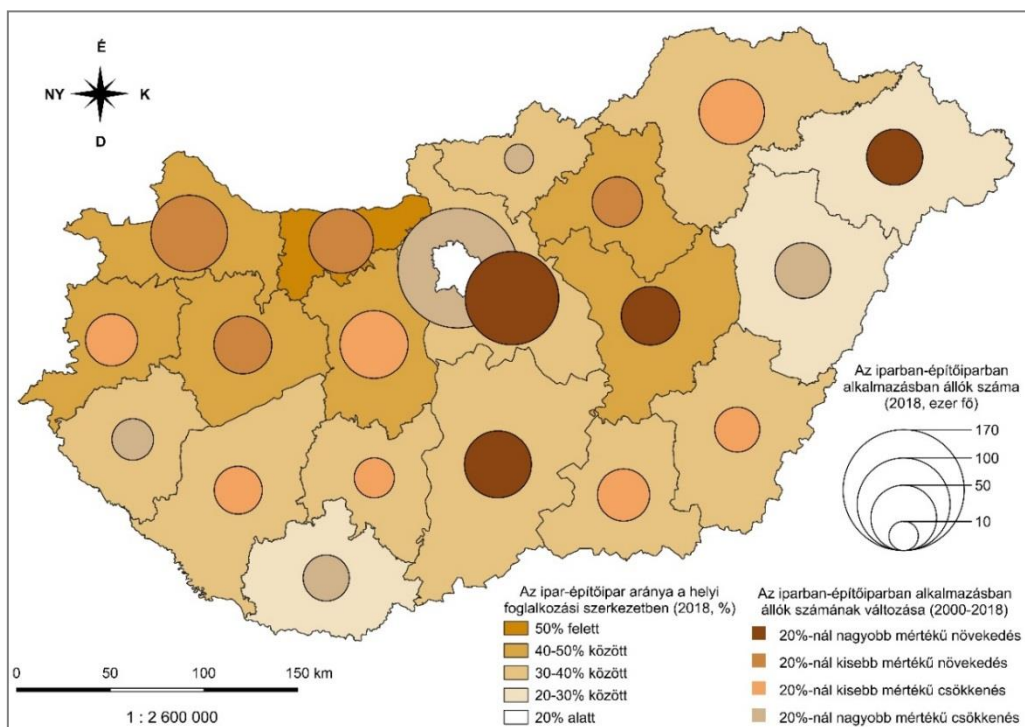
Az egykori „**ipari tengely**” megyéit megelőzve **Győr-Moson-Sopron** vált a vidéki Magyarország legjelentősebb ipari központjává a rendszerváltás után: sikerességét közlekedésföldrajzi helyzetén és infrastrukturális alapjain kívül nagyban köszönheti ipari hagyományainak. Az egykori nehézipari központok közül a hasonló előnyöket élvező Fejér és Komárom-Esztergom, illetve a mély válság után némi fáziskéséssel újraiparosodó Borsod-Abaúj-Zemplén súlya emelhető ki: utóbbi – köszönhetően magas termelékenységet felmutató vegyiparának – értéktermelésben közvetlenül Győr-Moson-Sopron után következik. Győr-

²⁷⁶ GDP – bruttó hazai termék (angolul gross domestic product) egy adott terület – többnyire egy ország – adott idő alatti gazdasági termelésének a mérőszáma.

Moson-Sopron mellett **Bács-Kiskun** megerősödése is látványos a 2010-es években, mely a hagyományos élelmiszeripar mellett a járműiparra támaszkodik (3.2.3.3.2.-3.2.3.3.3. ábra).

3.2.3.3.2. ábra. Az ipari-építőipari bruttó hozzáadott érték megyei különbségei Magyarországon
(forrás: a KSH adatai alapján szerkesztette Mészáros M.)

3.2.3.3.3. ábra. Az ipari-építőiparban alkalmazásban állók megyei különbségei Magyarországon
(forrás: a KSH adatai alapján szerkesztette Mészáros M.)

3.2.3.3.1. táblázat. A legjelentősebb vidéki ipari központok a 2011. évi népszámlálás foglalkoztatási adatai alapján, jellemző iparágáikkal
(forrás: KSH, a szerző gyűjtése)

TOP 15 ipari-építőipari központ, a helyben foglalkoztatottak létszáma alapján (2011, fő)		TOP 15 jelentős ipari foglalkoztató, kiemelkedő arányú szekunder szektorral (2011, %)	
Győr	Járműipar (Audi, Dana, Nemak, Rába), építőanyagipar (Leier)	Jászfényszaru	Elektronikai ipar (Samsung)
Székesfehérvár	Alumíniumipar (Köfém), elektronikai ipar (Videoton), járműipar (Denso, Hanon, Harman Becker)	Jászárokszállás	Elektronikai ipar (Rosenberger), hűtőgépgyártás, járműipar
Debrecen	Élelmiszeripar, elektronikai ipar (NI), gépgyártás (FAG), gyógyszeripar (TEVA, Richter)	Mór	Járműipar (Adient, Rába)
Miskolc	Gépgyártás (Robert Bosch), járműipar (Joyson Safety, Robert Bosch, SEGA)	Tiszaújváros	Petrolkémia (MOL), elektronikai ipar (Jabil Circuit)
Kecskemét	Élelmiszeripar (Fornetti, Univer), járműipar (ACPS, Knorr-Bremse, Mercedes), műanyagipar	Oroszlány	Gépgyártás (Suez), járműipar (BorgWarner)
Nyíregyháza	Jármű/gumiipar (Contitech, Michelin), játékgyártás (Lego)	Jászberény	Háztartásigép-gyártás (Electrolux Lehel, Jász-Plasztik)
Szeged	Élelmiszeripar (Pick, Sole-Mizo), gumiipar (Contitech), textilipar	Ajka	Alumíniumipar (Le Bélier), elektronikai ipar, járműipar
Pécs	Gépgyártás (Hauni/Körber)	Dorog	Építőanyag-ipar, gyógyszeripar (Richter), hulladékégető mű
Szombathely	Elektronikai ipar (Aptiv, TDK), járműipar (BPW, Schaeffler)	Sárvár	Elektronikai ipar (Flextronics), élelmiszeripar, járműipar (Rába)
Zalaegerszeg	Elektronikai ipar (Flextronics), élelmiszeripar, gépgyártás (Tungstram)	Százhalombatta	Kőolaj-finomítás, petrolkémia (MOL), villamosenergia-termelés (Dunamenti Erőmű), járműipar
Dunaújváros	Vas- és acélipar (Dunaferr), gumiipar (Hankook), papíripar	Paks	Villamosenergia-termelés (MVM Paksi Atomerőmű)
Tatabánya	Egészségipar (Coloplast, Becton Dickinson), elektronika (Aptiv, Sanmina), gépgyártás (Grundfos), jármű/gumiipar (Bridgestone)	Dunaújváros	Vas- és acélipar (Dunaferr), gumiipar (Hankook), papíripar
Tiszaújváros	Petrolkémia (MOL), elektronikai ipar (Jabil Circuit)	Komárom	Elektronikai ipar, járműipar (SK Battery), bioüzemanyag gyártása
Nagykanizsa	Bútoripar, izzógyártás (Tungstram), kőolaj- és földgázipar, járműipar	Celldömölk	Gépgyártás (Cellcomp)
Veszprém	Járműipar-elektronika (Continental, Valeo)	Kazincbarcika	Vegyipar (BorsodChem)

A TOP 15 ipari-építőipari központ közé kerüléshez 2011-ben legalább 10 ezer szektorban foglalkoztatottra volt szükség. Győrben az iparban és építőiparban foglalkoztatottak létszáma csaknem 30 ezer főt tett ki. A kiemelkedő arányú ipart felmutató kis- és középvárosokban az iparban és építőiparban foglalkoztatottak száma meghaladta a 2,5 ezer főt, míg a szektorban dolgozók aránya megközelítette vagy meghaladta az 50%-ot. Jászfényszaru, Jászárokszállás és Mór településeken az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya meghaladta, Tiszaújvárosban közelítette a 70%-ot. A felsorolt iparágak és kiemelt cégek a 2020. évi állapotokat tükrözik.

Az ipar rendszerváltás utáni **területi átrendeződéseinek** egyértelmű **vesztése** a korábban szén- és uránbányász, illetve könnyűipari profilú **Baranya**, ahol a válságba került

ágazatok leépülését – az elektronikai ipar átmeneti felfutásán kívül – nem kísérte új iparágak megerősödése. Hasonló helyzetben van a korábbi szénbázisú nehézipar egyik fellegvárának számító **Nógrád**, mely az ezredfordulóhoz képest is csaknem felét veszítette el az iparban (helyben) alkalmazásban állóinak. Keresőinek jelentős része a Budapest környéki dinamikus központokba (Vácra, Veresegyházra, Gödöllőre, Hatvanba) ingázik (3.2.3.3.2.-3.2.3.3.3. ábra).

A **jelentősebb vidéki ipari központok** között jellemzően nagyobb városok találhatóak, bár sorrendjük eltér a népességszám vagy a helyi gazdaság abszolút méretei alapján felállítható rangsoroktól. A Dunántúl északi és nyugati részének városai jobban szerepelnek, ami egyenes következménye az ipar Északnyugat- és Közép-Magyarországot preferáló külföldi tőkére alapozott megújulásának. A szocialista időszak legnagyobb ipari koncentrációja, Miskolc a gazdasági bázisát adó vas- és acélipar, valamint nehézgépgyártás leépülésével a negyedik helyre szorult vissza: nemcsak Győr és Székesfehérvár került elé, de a hagyományos iparágait nagyobb mértékben átmenteni képes Debrecen is. Figyelemre méltó, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből – egyetlen nem megyei jogú városként – a szocialista iparvárosként született Tiszaújváros is felkerült a ranglistára, ami nemcsak vegyiparának stabilitására, de a helyi ipari parkban megtelepült elektronikai ipar fontosságára is rámutat (3.2.3.3.1. táblázat).

Az **ipar legnagyobb helyi foglalkoztatási arányát** felmutató városok körében 2011-ben is ott találjuk a szocialista korszak számos iparvárosát. Köztük akadnak olyanok, melyek a 2010-es évek végén is az eredeti iparágaikból élnek (Kazincbarcika, Paks, Százhalombatta). De találunk olyan városokat is, melyek régi iparágaik mellett új ágazatokra tettek szert (Ajka, Drog, Dunaújváros, Tiszaújváros) vagy teljesen profilt váltottak (Oroszlány). E településeken kívül néhány észak-dunántúli kisváros (Komárom, Mór, illetve Celldömölk és Sárvár), továbbá a főváros közelében fekvő Jászság városainak (Jászárokszállás, Jászberény, Jászfényszaru) részben hagyományos iparágakra épülő megújulása említendő meg (3.2.3.3.1. táblázat). Utóbbi települések közös sajátossága, hogy a külföldi tőke telephelyválasztása szempontjából preferált térségekben helyezkednek el. A mindkét oszlopban szereplő Dunaújváros és Tiszaújváros a legnagyobb, illetve a legsikeresebben átalakult szocialista iparvárosnak tekinthető.

Irodalom

1. Barta Györgyi 2002: *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 272 o.

2. Barta Györgyi – Czirfusz Márton – Kukely György 2008: Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. In: *Tér és Társadalom* 2008/4. MTA KRTK RKI, Budapest. 1–20.
3. Böröcz József 1992: Kettős függőség és tulajdonvákuum: társadalmi átalakulás az államszocialista félperiférián. In: *Szociológiai Szemle* 1992/3. Magyar Szociológiai Társaság, Budapest. 3–20.
4. Éber Márk Áron – Gagyai Ágnes – Geröcs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz András 2014: 1989 Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. In: *Fordulat* 2014/21. Társadalomelméleti Kollégium, Budapest. 10–63.
5. Fekete Dávid – Rechnitzer János 2019: *Együtt nagyok. Város és vállalat 25 éve*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 270 o.
6. Geröcs Tamás – Pinkasz András 2019: Magyarország az európai munkamegosztásban. A termelés áthelyezése a globális járműipari értékláncokban. In: *Fordulat* 2019/2. Társadalomelméleti Kollégium, Budapest. 172–198.
7. Józsa Viktória 2019: *A vállalati beágyazódás útjai Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 256 o.
8. Kaposi Zoltán 2002: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 431 o.
9. Kiss Éva 2010: *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 223 o.
10. Kiss Éva (szerk.) 2013: *A hazai ipari parkok különböző dimenzióban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 320 o.
11. Kornai János 2016: Még egyszer a „rendszerparadigmáról”. Tisztázás és kiegészítések a posztszocialista régió tapasztalatainak fényében. In: *Közgazdasági Szemle* 2016/10. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest. 1074–1119.
12. Lengyel Imre – Varga Attila 2018: A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák. In: *Közgazdasági Szemle* 2018/5. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest. 499–524.
13. Lux Gábor 2017: *Újraiparosodás Közép-Európában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 327 o.
14. Molnár Ernő 2021: *A félperiféria ipara és a globális termelési hálózatok. A bőrfeldolgozó ipar átalakulása Magyarországon*. Didakt Kiadó, Debrecen. 300 o.
15. Molnár Ernő – Lengyel István Máté 2015: Újraiparosodás és útfüggőség: gondolatok a magyarországi ipar területi dinamikája kapcsán. In: *Tér és Társadalom* 2015/4. MTA KRTK RKI, Budapest. 42–59.
16. Nemes Nagy József – Lőcsei Hajnalka 2015: Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). In: *Területi Statisztika* 2015/2. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 100–121.
17. Rechnitzer János – Smahó Melinda (szerk.) 2012: *Járműipar és regionális versenyképesség*. Széchenyi István Egyetem Universitas – Győr Nonprofit Kft. Győr. 386 o.
18. Sass Magdolna 2015: Európai elektronikai munkamegosztás: válság utáni váltás? In: *Külgazdaság* 2015/7–8. Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, Budapest. 29–64.

19. Szalavetz Andrea – Somosi Sarolta 2019: Ipar 4.0-technológiák és a magyarországi fejlődés-felzárkózás hajtóerőinek megváltozása – gazdaságpolitikai tanulságok. In: *Külgazdaság* 2019/3–4. Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány. 66–93.

20. Vas Zsófia – Lengyel Imre – Szakálné Kanó Izabella 2015: Regionális klaszterek és agglomerációs előnyök: feldolgozóipar a magyar városrégiókban. In: *Tér és Társadalom* 2015/3. MTA KRTK RKI, Budapest. 49–72.

3.2.4. A szolgáltatások földrajza – fejezetek a terciér²⁷⁷ és kvaterner²⁷⁸ szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra

Dávid Lóránt Dénes

3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulása

Ez az alfejezet rendkívül összetett területtel foglalkozik, és zömmel a publikált szakmai tanulmányok és könyvek mellett a megjelent a hivatalos állami dokumentumokra és adatbázisokra támaszkodik. A szolgáltatások (a terciér és a kvaterner szektor) a világgazdaság meghatározó szegmense, egyes ágazatai (turizmus, közlekedés, kereskedelem, pénzügyi szolgáltatások) kiemelkedő fejlődési dinamikát produkálnak. Ugyanakkor a szolgáltató szektor annyira sokszínű, annyi részterületre tagolódik, hogy részletes áttekintésére jelen keretek között nincs lehetőség.

A terciér és a kvaterner szektort olyan szakirányú tevékenységek adják, amelyek elsősorban nem fizikai termék előállításával foglalkoznak, mégis kielégítik a társadalom tagjainak bizonyos szükségleteit. Piaci és nem piaci alapú szolgáltatások is léteznek. Az előbbi csoportba tartozhatnak egyebek között különböző pénzügyi, turisztikai, vendéglátó és kereskedelmi szolgáltatások; míg a nem piaci alapú általában egyes állami tevékenységeket foglal magában, például a közigazgatást, a közegészségügyet, a közoktatást vagy a szociális ellátást. A leginkább tudásintenzív szolgáltatásokat – mint az infokommunikációs, a tanácsadói és kutatás-fejlesztési szolgáltatások – gyakran külön negyedik szektorként kezelik. Ettől függetlenül ezek esetében ugyanúgy szolgáltatásokról beszélünk. A szolgáltatások részesedése a világgazdaságból folyamatosan nő a 20. század eleje óta, így a harmadlagos szektor már évtizedekkel ezelőtt a világgazdaság legfontosabb szektorává tudott válni. A

---

²⁷⁷ Terciér szektor a különféle szolgáltató tevékenységek csoportja, amelyek nem hoznak létre kézzelfogható javakat, viszont jelenlétük a társadalom működéséhez és az emberek jólétének biztosításához elengedhetetlen (pl. közlekedés, hírközlés, kereskedelem, közigazgatás, turizmus, pénzügyi szolgáltatások, egészségügyi ellátás, közoktatás, valamint a kulturális tevékenységek).

²⁷⁸ Kvaterner szektor a terciér szektorból kivált negyedik gazdasági szektor, amely az információ tárolásával, feldolgozásával és továbbításával kapcsolatos tevékenységeket (pl. számítástechnika, média), továbbá a felsőoktatást és a kutatás-fejlesztést (K+F) foglalja magában.

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444